

**Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, *Kristologija Prokla Carigradskog*,
Anto Barišić (ur.), *Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, 2009., 398 str.**

Knjiga pod naslovom *Kristologija Prokla Carigradskog* nastala je iz želje da se, makar i sa zakašnjenjem od preko pedeset godina, objavi doktorski rad Tomislava Janka Šagi-Bunića obranjen na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu u rujnu 1951. godine. Središnji dio knjige čini 320 stranica Šagi-Bunićeve disertacije *Kristologija Prokla Carigradskog* (434. – 446.). *Prinos tumačenju kalcedonske dogmatske definicije* (451.) (17-337). Prethode joj Predgovor priređivača mr. sc. Ante Barišića (5-6) i Pregled doktorskog rada koji je Šagi-Bunić čitao na obrani svoje disertacije (7-16). Kao prilog (339-373) objavljen je reprint knjižice T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Kristološka mariologija. Homilija Prokla Carigradskog o Bogorodici*, KS, Zagreb, 1976. Na kraju knjige nalaze se kazalo grčkih pojmova (375-377) te pojmovno (378-388) i imensko kazalo (389-393).

Sama disertacija podijeljena je na tri cjeline.

Prva cjelina nosi naslov »Povijesno-kritički uvod« (27-82). Nakon kratkoga prikaza razvoja kristološke problematike i nastanka kristoloških kontroverzi koje su se razbuktale početkom četvrtoga desetljeća petoga stoljeća u očitom međusobnom nerazumijevanju i sukoblja-

vanju antiohijske i aleksandrijske kristološke škole, Šagi-Bunić daje osnovne informacije o Proklovu nauku potrebne da bi se razumjelo koliki je njegov doprinos u stvaranju srednjega puta između tih dviju kristologija. Ujedno ocrta povijesni kontekst u kojemu je Proklo postao carigradskim biskupom nakon Nestorijeve osude (431. godine). Potom navodi izvore Proklove kristologije i kritički promišlja dotadašnje prosudbe o autentičnosti i datiranju pojedinih njegovih spisa. Osobitu pozornost pridaje dvama Proklovim spisima: *Propovijedi o Bogorodici* (HT) izgovorenoj pred Nestorijem 429. godine i *Pismu Armencima* (TA) iz 435. godine.

U drugoj, najopsežnijoj cjelini, autor se u osam poglavlja bavi »Sustavnim prikazom Proklove kristologije« (83-218), detaljno analizirajući pojedine teološke izričaje i filozofsku terminologiju te njihovo značenje u Proklovoj misli. Proklov kristološki nauk ima soteriološko ishodište s naglaskom na realističkoj teoriji otkupljenja. Shvaćanje da je spasiti mogao jedino Bog svojim trpljenjem kao zadovoljstvom za ljudske grijeha (a da bi mogao trpjeti, morao je taj isti postati čovjekom) omogućilo je Proklu

da inzistira i na Kristovu jedinstvu i na cjelovitosti obaju elemenata koji to jedinstvo sastavljaju (usp. 85-90). Prije no što će se upustiti u analizu Proklova shvaćanja jedinstva i različitosti u Kristu, Šagi-Bunić donosi prikaz Proklova trinitarnog nauka koji je, kako će se kasnije u disertaciji otkriti, preduvjet njegove kristologije. Proklo je poznavao i priznao kapadočansku trinitarnu terminologiju o trima hipostazama i jednoj biti (μία οὐσία) ili naravi (μία φύσις) te je, što je osobito važno, njezinu jasnoću dosljedno primijenio i na području kristologije. Kad govori o Božanskom Logosu u vezi s inkarnacijom, Proklo ga uvijek naznačava kao osobu, brižno razlikujući apstraktne termine i one koji označavaju narav, od osobnih termina. Božanska je narav Logosu vlastita, pripada mu, ali je različita od njega (usp. 91-104). Kristovo čovjštvo pak Proklo naziva naravi, shvaćajući ga čovjekom u punom smislu riječi, s pravim tijelom i razumnom ljudskom dušom. To Kristovo čovjštvo nikada ne naziva hipostazom ili osobom (πρόσωπον), čime odbacuje mogućnost da bi Krist bio i jednoga časa postojao kao čovjek za sebe, koji bi onda napredovanjem postao Bog (usp. 105-125). U daljnjem tijeku studije Šagi-Bunić razmatra Proklovo shvaćanje sjedinjenja. Osobitost njegova shvaćanja autor vidi u tome što je spojio antiohijsko i aleksandrijsko gledište, ističući i nepromjenjivost naravi i nepodijeljenost najužeg sjedinjenja te rabeći osnovne formule sjedinjenja obiju kristoloških škola, i »uže« i »postade«.

Kod Prokla se javlja i negativno tumačenje sjedinjenja izričajima koje će kasnije potvrditi Kalcedonski koncil (451. godine): ἀτρέπτως, ἀσυγχύτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως. Iako ne donosi pozitivno tumačenje sjedinjenja Ćirilovim izrazima »hipostatsko« ili »naravno sjedinjenje«, važno je da Proklo govori o rezultatu sjedinjenja kao jednoj »hipostazi« i jednom »prosoponu«, shvaćajući sjedinjenje kao sjedinjenje u jedan subjekt, tj. jednu osobu. To Proklo dokazuje argumentom da bi u suprotnom, kada bi u sjedinjenju ulazila dva ravnopravna subjekta ili osobe, nastao »dodatak Trojstvu« (usp. 127-154). Nadalje se Šagi-Bunić bavi pitanjem Kristove osobe nakon sjedinjenja. Na temelju iscrpne analize dokazuje da za Prokla ta jedna hipostaza, Krist, nije cjelina nastala sastavljanjem božanskog i ljudskog elementa, nego se sjedinjenje zbililo u božansku osobu. Naime, prije sjedinjenja za Prokla ne postoji »Krist-čovjek« kao osoba za sebe, dok je »Krist-Bog« osoba i prije sjedinjenja te ostaje potpuno ista osoba i nakon sjedinjenja. Ta je osoba Proklu identična s Božanskim Logosom koji, jer je doista postao čovjekom, sa svojim čovjštvoom čini jednu ontološku jednotu (usp. 155-168). Iako je isticanje dominantnog položaja Božanskog Logosa bilo razumljivo za Prokla kao antinestorijevca, Šagi-Bunić na temelju mnogobrojnih citata u kojima Proklo razgraničuje ono što je Krist bio i ono što je postao, dokazuje i njegov jasan i izričit diofizizam: božanska i ljudska narav u Kristu nepromijenjeno i nepomiješano

opstoje nakon inkarnacije. Značajno je da kod Prokla nalazimo i kalcedonsku formulu o Kristu kao jednome u dvije naravi poslije sjedinjenja (usp. 169-183). Sustavni prikaz Proklova nauka Šagi-Bunić zaključuje dvama poglavljima u kojima analizira njegovo shvaćanje pridijevanja vlastitosti, pitanja koje je, osobito Nestoriju, predstavljalo najveći kamen smutnje i nerazumijevanja u doba kristoloških borbi i kojemu je *Theotokos* postao raspoznajnim znakom. Autor zaključuje da je, za razliku od antiohijske škole, Proklo učio kompletnu *komunikaciju idiomatum*, sve do izjednačavanja dvaju oprječnih svojstava od kojih jedno pripada Kristu po božanstvu, a drugo po čovječstvu (npr. Netrpjivi je umro) (usp. 185-200). Osobit značaj Šagi-Bunić vidi u Proklovu izričaju »jedan od Trojstva razapet po tijelu«, koji će kao najviši stupanj *komunikacije idiomatum* kasnije postati glasovitom kristološkom formulom koja je pridonijela interpretaciji kalcedonske dogme i konačnom otklanjanju pretjeranog dualizma na koncilu u Carigradu 553. godine (usp. 201-218).

Treća, posljednja cjelina proučava »Dogmatsko-historijski položaj Proklove kristologije« (217-337). Na temelju usporednog i vrlo korisnog prikaza aleksandrijskog (usp. 224-228), antiohijskog (usp. 228-242) i Proklova nauka (usp. 242-246) te nauka Proklova nasljednika na carigradskoj patrijaršijskoj stolici Flavijana (usp. 267-283) i kalcedonske dogmatske definicije (usp. 286-293), Šagi-Bunić uviđa da je Proklo odigrao

neizmjerljivo važnu posredničku ulogu između dviju škola te pridonio pobjedi središnje linije na Kalcedonu. Taj je sustavni prikaz autor utemeljio na pet bitnih točaka vezanih uz nauku o inkarnaciji: temeljnoj formuli sjedinjenja, shvaćanju sjedinjenja s formalne strane, rezultatu sjedinjenja, filozofskoj terminologiji i *komunikaciji idiomatum*. Potom se bavi pitanjem izvora Proklove kristologije, čiju specifičnost vidi u nauku o jednoj hipostazi koju jasno razlikuje od naravi. Odbacuje pretpostavke nekih kristologa o utjecaju antiohijske, ćirilovske ili pak carigradske tradicije (sv. Ivan Zlatousti) te, iako priznaje da je to pitanje potrebno još istražiti, dolazi do rezultata da je na Prokla najvjerojatnije utjecala kalcedonska trinitarna teologija, osobito preko sv. Bazilija. To zaključuje, među ostalim, na temelju osnovnog Proklova dokaza za jedinstvo Krista utemeljenog na trinitarnoj teologiji: kad se sjedinjenje ne bi zbilo u jednu, Logosovu hipostazu, nastalo bi četvorstvo u Bogu i Trojstvo više ne bi bilo trojstvo (usp. 246-261). Nakon što je razložio pitanje izvora odakle je Proklo došao do nauka o jednoj hipostazi u Kristu, Šagi-Bunić svoje istraživanje usmjeruje prema pitanju Proklova utjecaja na njegove suvremenike. Uočava određeni utjecaj na predstavnika antiohijske kristološke struje Teodoreta te u čitavom jednom poglavlju obrađuje odnos Proklove i Flavijanove kristologije. Dokažuje da je i Flavijan bio teolog srednjega puta, koji naučava diofizitizam i ujedno naglašava jednu hipostazu ili prosopon

u Kristu te kompletnu *komunikaciju idiomatum*. U približavanju aleksandrijskoj kristologiji Flavijan je pošao korak dalje od Prokla, izričito prihvaćajući »sjedinjene $\kappa\alpha\theta' \ \acute{\upsilon}\pi\acute{o}\sigma\tau\alpha\sigma\iota\nu$ « i formulu $\acute{\epsilon}\kappa \ \delta\acute{\upsilon}\sigma \ \phi\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\omega\nu$ te dopuštajući mogućnost ortodoksnog tumačenja formule $\mu\acute{\iota}\alpha \ \phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\varsigma \ \tau\omicron\upsilon \ \theta\epsilon\omicron\upsilon \ \lambda\acute{o}\gamma\omicron\upsilon \ \sigma\epsilon\sigma\alpha\rho\kappa\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$ (usp. 267-283). [O tome kako Ćirilova formula »jedna utjelovljena narav Boga Logosa« kod njega ima značenje »jedna utjelovljena hipostaza Boga Logosa«, tj. »jedan utjelovljeni Logos«, Šagi-Bunić donosi zanimljivo tumačenje, kao hipotezu, u bilj. 108, 253-255]. U posljednjem poglavlju autor se bavi kalcedonskom dogmatikom definicijom. Prikazujući kalcedonsko gledište na pet osnovnih prijepornih pitanja između antiohijske i aleksandrijske kristologije, dokazuje da je kalcedonska dogmatska definicija kompromisna, jer povezuje elemente obiju kristoloških škola i odbacuje njihove pretjeranosti (usp. 286-293). Potom traži izvore koji su kalcedonskoj definiciji dali njezin konačni oblik. Neospornim smatra utjecaj kristologije protueutihovskog koncila 448. godine u Carigradu, tj. njegovih vodećih ličnosti Flavijana, Euzebija Dorilejskog, Bazilija Seleucijskog i Seleuka iz Amasije koji su svi, uz određene nijanse i posebitosti, slijedili nauk Prokla Carigradskog te se očitovali kao jedinstvena kristološka struja srednjega puta koja naučava diofizitizam i jednu hipostazu (usp. 295-307). Određeni utjecaj pripisuje i carigradskom kleru, gotovo u cijelosti Proklovu, osobito arhiđakonu carigradske Crkve Aeciju

(usp. 308-311). Pred sam kraj disertacije autor istražuje povijest geneze kalcedonske definicije. Carigradska je proklovska struja, smatra Šagi-Bunić, imala aktivnog udjela u svim fazama nastanka definicije. Ona je ukazala na potrebu nove definicije koja će više od Leonova *Tomus ad Flavianum* izraziti suptilnost grčke teološke misli, u njezinom je okrilju, kod carigradskog patrijarha Anatolija, sastavljena prva verzija kalcedonske kristološke dogme. Ta se skupina teologa osobito istaknula u završnoj fazi, kada je trebalo ispraviti prvotnu formulu diofizitizma u definiciji koja je, prema Šagi-Bunićevoj rekonstrukciji, bila isповjeđena aleksandrijskim izričajem s Flavijanovim dodatkom: »iz dvije naravi poslije sjedinjenja«. Komisija biskupâ donijela je taj ispravak u vidu nove, dotad malo poznate, formule »u dvije naravi«. Tu neočekivanu promjenu Šagi-Bunić pripisuje prijedlogu glavnog saborskog bilježnika Aecija, koji je formulu preuzeo iz zapisnika koncila u Carigradu 448. godine, iz vjeroispovijesti Bazilija Seleucijskog. Nova je formula ujedno ispovijedala jedinstvo Krista i dvije naravi koje sjedinjenjem nisu prestale biti dvije. Kalcedonski je diofizitizam tako pobjeda središnje linije i nauka koji je pripremio Proklo Carigradski (usp. 311-324). U daljnjem se razlaganju Šagi-Bunić bavi tijekom događaja nakon Kalcedona. Ukazuje na činjenicu da kalcedonska dogma nije do kraja precizirala pitanje terminološkog teopashitizma, tj. kompletne *komunikacije idiomatum*, čime je ostavila otvorenom mogućnost razli-

čitih tumačenja, razilaženja i nastavka kristoloških borbi. To će pitanje biti definitivno razriješeno na petom općem koncilu u Carigradu 553. godine. U razdoblju od stotinu godina između Kalcedonskog i Drugog carigradskog koncila, Šagi-Bunić također otkriva zamjetan utjecaj Proklove (i proklovske) kristologije. Primjećuje ga ponajprije u *Henotikonu*, koji se očito nadahnjuje Proklovim navodima iz TA koji ističu jedinstvo Krista i kompletnu *komunikaciju idiomatum* te u značaju što ga je Proklovoj formuli »jedan od Trojstva razapet po tijelu« dao papa Ivan II. kada ju je potvrdio na traženje cara Justinijana kako bi ovaj pobio pogrešne antiohijske interpretacije kalcedonske dogme, naime da Marija nije u punom smislu Bogorodica (usp. 328-331). Osobitu vezu pronalazi između Proklova nauka i doktrinarnih formulacija Drugog carigradskog koncila: uravnoteženje filozofijske terminologije time što je trinitarna terminologija prenesena na kristološko područje, potpuna *komunikacija idiomatum* ispovjedenja izrazima vrlo bliskim Proklovim, tumačenje jedne hipostaze kao Logosove hipostaze sjedinjene s ljudskom naravi utemeljeno na trinitarnom argumentu (Carigradski koncil usto govori o »hipostatskom sjedinjenju« ili »sjedinjenju u jednu hipostazu«), formula da je »jedan od Trojstva razapet u tijelu« (usp. 331-336). Ukoliko je Drugi carigradski koncil »izričito i jasno rastumačio ono što je kalcedonska definicija već kao u sjemenu sadržavala«, on je, završava Šagi-Bunić, i »potvrdio i

sankcionirao osnovne ideje Proklove kristologije«, ideje koje su »odigrale jednu od kapitalnih uloga u kristološkom razvoju, koji je doveo do petoga sabora« i potpunog povezivanja dviju kristologija (usp. 337).

Nakon ovoga sažetog prikaza Šagi-Bunićeve disertacije izražavamo radost što je ta vrijedna knjiga konačno ugledala svjetlo dana te pohvaljujemo njezina priređivača za stručni i marni doprinos promociji Šagi-Bunićeve kristološke misli u hrvatskoj teološkoj javnosti. Nadamo se da će objavljivanje *Kristologije Prokla Carigradskog* potaknuti domaće teologe na proučavanje i vrjednovanje cjelokupnog Šagi-Bunićeva znanstveno-istraživačkog rada vezanog uz kristološku problematiku prvih stoljeća Crkve. Taj je njegov rad, iako vrlo opsežan i umnogome inovativan, ostao nažalost do sada slabo poznat na hrvatskim prostorima. Osim doktorskog rada, dosad kod nas nisu ozbiljno proučeni ni njegovi radovi na latinskom jeziku koji su dobili priznanja vodećih svjetskih teologa, kao ni neobjavljeni radovi slične tematike. Koliko je zbog toga izgubila domaća teologija i je li ona mogla i trebala u Šagi-Buniću prepoznati vrhunog poznavaoa, ali i izvornog promislitelja kalcedonske kristološke dogme i njezina povijesnog konteksta, ostaje izazov na koji valja odgovoriti.

Kao poticaj tome izazovu na kraju donosimo izvadak iz njegova, također neobjavljena, predavanja koje je održao 1966. godine na Teološkom fakultetu Sveučilišta u Münchenu i koje je, najvje-

rojatnije krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća, doradio na hrvatskom jeziku pod naslovom »Sjedinjenje Boga i čovjeka«. *Kako se Drugi vatikanski koncil (1962. – 1965.) nadovezuje na koncil u Kalcedonu (451.)*. U tom je izvatku riječ o jednome, više usputnom, komentaru na djelo A. de HALLEUXA (*La définition christologique à Chalcedoine*, u: *Revue théologique de Louvain*, 7 [1976.] 3-23, 155-170), koji je Šagi-Bunića ubrojio među šestoricu vodećih zapadnih stručnjaka koji su se bavili kalcedonskom dogmom (Richard [1945.], Ortiz [1951.], Sellers [1953.], Diepen [1953.], Camelot [1962.] i Šagi-Bunić [1964.]). Preskačemo mjesta u kojima Šagi-Bunić navodi Halleuxove pohvale njegovih latinskih radova te donosimo samo komentar u kojemu spominje svoju neobjavljenu disertaciju: »Stoga on [Halleux] previše traži od tih mojih radova, kad pretpostavlja da sam kanio u njima dati i obrazloženje sintagme o *jednoj hipostazi* u kalcedonskoj definiciji. (...) O problemu uvođenja 'jedne hipostaze' povezane s 'dvije naravi' u kristološka razmišljanja u efeško-kalcedonsko vrijeme opširno sam pisao u svojoj doktorskoj disertaciji *Kristologija Prokla Carigradskog (434. – 446.)*. (...) A. de Halleux ističe da 'Šagi-Bunić développe l'intuition de Sellers sur l'origine 'basilienne' de la formule dyophysite' (str. 20), te to kako ja razvijam Sellersovo otkriće nekoliko puta opetuje (str. 17, 22, 23). Na

to moram reći sljedeće: otkriće o kojemu je riječ načinio sam *prije Sellersa* i dakako nezavisno od Sellersa, jer se nalazi u mojoj doktorskoj disertaciji na str. 361, a koja je odobrena i ocijenjena (...) 24. IX. 1951., obranjena (...) 26. IX. 1951. (...), dok je studija R. V. SELLERS, *The Council of Chalcedon*, publicirana u Londonu tek g. 1953., pa prema tome nisam mogao u nju imati uvida kod izrade svoje doktorske disertacije o kristologiji Prokla Carigradskog g. 1951.! Na žalost, to su prilike i uvjeti znanstvenog teološkog rada kod nas, da je moje djelo moralo do danas ostati u rukopisu, pa se gornji navodi mogu provjeriti samo uvidom u tipkopijski koji se čuva u arhivu Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu. Očito sam pogrešno učinio kad sam u studiji '*Duo perfecta' et 'duae naturae' in definitione dogmatica chalcedonensi* izdanoj g. 1964. na str. 124 u bilj. 270 pribilježio samo ovo: 'Influxum Basilii in definitionem quoad formulationem dyophysitismi bene perspexit R. V. SELLERS, *The Council of Chalcedon*, 122, 215-216', a nisam ujedno objasnio da sam ja to otkrio već g. 1951. u svojoj još netiskanoj disertaciji.«

Nadamo se da će, konačno otišnuta, Šagi-Bunićeva disertacija biti od koristi mnogim teolozima i studentima teologije te unijeti svježinu i biti poticaj razvoju domaće teološke misli.

Andrea Filić